Ο Ταχυδρόμος Νο 574/10-4-1965

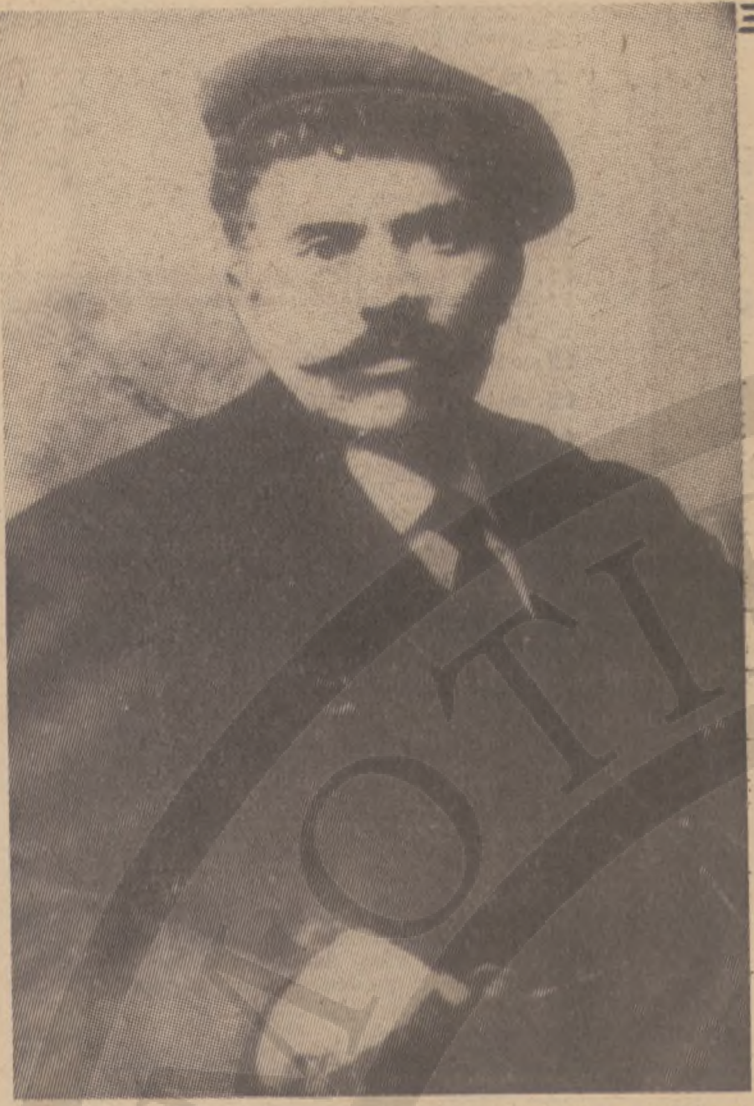

Ο ΑΛΗΘΙΝΟΣ

Τό μικρό του ὄνομα ἦταν Γιώργης. Γεννήθηκε στόν Κολυνδρό. Ἤθελε νά γίνη τσοπάνης ἀλλά ἀναγκάστηκε νά γίνη μιναδόρος στά μεταλλεῖα τοῦ Μαντέμ Λάκκου

Τοῦ Γ. ΑΝΑΠΛΙΩΤΗ

ΠΟΛΛΑ ΓΡΑΦΟΝΤΑΙ αὐτό τόν καιρό, κι' ἐδῶ καί στό ἐξωτερικό, ἀπ' ἀφορμή τήν ταινία τοῦ κ. Κακογιάννη «Ζορμπᾶς ὁ Ἕλληνας», γιά τό τί πράμα εἶταν αὐτός ὁ νιτσεϊκός τύπος, πού ἀποθανάτισεν ὁ Ν. Καζαντζάκης στό περίφημο μυθιστόρημά του «Βίος καί Πολιτεία τοῦ Ἀλέξη Ζορμπᾶ» καί τόν τιμάει μέ τόν τίτλο τοῦ «Γεροντά» του. Πολλά... Κι' ἄλλος λέει τοῦτο, κι' ἄλλος κεῖνο. Στόχος τῶν πολλῶν καί φιλοδοξία ὅσων καταπιάστηκαν τώρα μέ τόν καζαντζακικό αὐτό ἥρωα εἶναι ὁ «ἀληθινός Ζορμπᾶς». Ἄν εἶναι αὐτός, πού μᾶς ἔδωσε στό μυθιστόρημά του ὁ Καζαντζάκης ἤ ἐκεῖνος πού ζωντανεύει — ἄριστα εἶν' ἀλήθεια — ὁ Ἄντονυ Κουήν στό φίλμ τοῦ Κακογιάννη. Εὐγενής ἡ φιλοδοξία. Καί χρήσιμη ἡ προσφορά — ἡ προσφορά θέλω νά πῶ νά φωτιστεῖ ἡ φιγούρα τοῦ ἀνθρώπου, πού ἐμπνευσεν ἕνα μυθιστόρημα μέ παγκόσμια σχεδόν ἀκτινοβολία κι' ἀναγνώριση. Ἀλλά...

Συμβαίνει ἐδῶ καί κάμποσα χρόνια, νά 'χω ἀσχοληθεῖ μέ τό πρόβλημα αὐτό. Κι' ἔχω μάλιστα ἀπό τό 1960 τυπώσει κι' ἕνα βιβλίο μου «Ὁ ἀληθινός Ζορμπᾶς κι' ὁ Ν. Καζαντζάκης» (ἔκδοση «Δίφρου», Ἀθήνα, σελ. 226), πού σίγουρα, δέ τό 'χουν ὑπ' ὄψη τους, οὔτε ὁ σκηνοθέτης τοῦ «Ζορμπᾶ τοῦ Ἕλληνα», οὔτε ὅσοι τώρα ἐπιχειροῦν νά δόσουν τό «αὐθεντικό πορτραῖτο» τοῦ διονυσιακοῦ αὐτοῦ Μακεδόνα. Ἄν τό 'χαν διαβάσει θά δυσκολεύονταν νά ἰσχυριστοῦν κάτι τέτοιο. Γιατί θά φοβοῦνταν, ὑποθέτω, μήπως τούς εἰρωνευτεῖ κανείς, ὅτι κομίζουν «γλαῦκα ἐς Ἀθήνας» καί μάλιστα πολύ καθυστερημένα.

Γιά ὅσους εἶδαν τήν ταινία τοῦ Κακογιάννη κι θά 'θελαν νά ξέρουν τί σόϊ ἄνθρωπος εἶταν ὁ Ζορμπᾶς, ποιά ἡ ἀληθινή ἱστορία του — ὄχι αὐτή πού μύσες ἄκρες μᾶς δίνει ὁ Καζαντζάκης — πῶς σκέφτοταν, πῶς δούλευε, πῶς γνωρίστηκε μέ τό μεγάλο Κρητικό, τί πίστευε καί τί εἴδους φιλία σύνδεε τούς δυό ἄντρες, ἀφιερώνω τό κομμάτι αὐτό. Εἶναι ἀπόλυτα ντοκουμενταρισμένο κι' ἀδίσταχτα μπορῶ νά πῶ «αὐθεντικό», γιατί στηρίζεται σέ διασταυρωμένες κι' ἀπό πολλές πλευρές αὐστηρά ἐλεγμένες πηγές. Σέ ἀφηγήσεις τῆς πρωτοθυγατέρας τοῦ Ζορμπᾶ Ἀντρονίκης Κεχάεφ (πού ζεῖ ἀκόμα στήν Καλαμάτα) καί τῶν συνεργατῶν του, δηλαδή τῶν ἀνθρώπων πού τόν ζήσανε ἀπό κοντά καί δούλεψαν μαζί του στό μεταλλεῖο τῆς Μάνης. Ἀναφέρεται στό χρονικό τῆς ζωῆς τοῦ Ζορμπᾶ καί τοῦ Καζαντζάκη, τό 1917 στό μεταλλεῖο τῆς Πραστοβᾶς Στούπας — Καρδαμύλης Μάνης, πού τούς ἔδεσε μέ στέρεη κι' ἀδελφική φιλία, πού κράτησεν ὡς τό θάνατό τους. Στό χρονικό πού ἔχει ὑφανθεῖ καί μέ τό πέρασμα ἀπό τή γραφική ἀκρογιαλιά τῆς Στούπας τοῦ Ἄγγελου καί τῆς Εὔας Σικελιανοῦ, τῆς Μαρίκας Κοτοπούλη, τῆς Γαλάτειας Καζαντζάκη κ.ἄ. — καί πού ξεσκίζει τόν ὡραῖο μῦθο τοῦ συγγραφέα τοῦ «Βίου καί Πολιτείας τοῦ Ἀλέξη Ζορμπᾶ», ὅτι τάχα τό μεταλλεῖο βρίσκοταν στήν Κρήτη.

Ο ΖΟΡΜΠΑΣ, ὅταν τόν γνώρισεν ὁ Καζαντζάκης εἶταν γύρω στά 50 χρόνια του — κι' ὄχι «ἑξηνταπεντάρης», ὅπως λέει στό μυθιστόρημά του. Εἶχε χάσει τή γυναίκα του, μιά λεβεντογυναίκα, σωστή πασίνα — Θεός σχωρέσ' την — λίγα χρόνια πρίν, τό 1909, ἀνήμερα τ' Ἀγιοδημητριοῦ. Ὅταν ἦρθε στήν Πραστοβά τῆς Μάνης (1917), κι' ἐγκαταστάθηκε στό μεταλλεῖο, ἔφερε, ὕστερα ἀπό ἕνα μήνα, καί τή φαμελιά του: τούς δυό γιούς του, τό Βαγγέλη καί τό Μανώλη καί τίς τρεῖς θυγατέρες του, τήν Ἀντρονίκη τήν Ἀναστασία [illegible] Ἀλεξίου) καί τή Φιλιώ. Τήν ἀκούμπησε στό σπίτι τοῦ Ἐξαρχουλέα, στήν «Καλογριά», μαζί μέ τή φαμελιά τοῦ μπατζανάκη του, τοῦ Νίκου Κούγιαλη, πού τόν εἶχε στή δουλειά τοῦ μεταλλείου βοηθό του.

Ἀψηλός, κοκκαλιάρης, μά γεροδεμένος, χεροδύναμος ὁ Γιώργης Ζορμπᾶς (αὐτό εἶταν τό πραγματικό του ὄνομα), τά μαλλιά του κορακάτα ἀκόμα, μέ λίγες γκρίζες τρίχες πού μόλις τότε ἄρχιζαν νά προβάλουν δειλά - δειλά στούς κροτάφους του. Γερακίσια μάτια, πλατύ μέτωπο, σουβλερό πηγούνι, μεγάλα αὐτιά, ροζιασμένα ἀπό τή σκληρή δουλειά τοῦ κασμᾶ καί τοῦ σφυριοῦ χέρια — χεροῦκλες πές. Τό κορμί του εἶχε λυγεράδα ἔφηβου. Κι' αὐτός ἀσβέλτος, ἀκούραστος, πραγματικό θεριό στή δουλειά του. Καί τό μυαλό του λιονταρίσο, εὔστροφο — ἔπαιρνε καθώς μολογᾶνε οἱ Στουπιῶτες πού τόν γνώρισαν χίλιες στροφές στό δευτερόλεφτο. Τόσο εὐκίνητο εἶταν. Καί σίγουρο· σπάνια λάθευε.

Ἀπό τίς πρῶτες μέρες πού τόν γνώρισαν οἱ Στουπιῶτες, κατάλαβαν, πώς εἶχαν νά κάνουν μ' ἕναν πολύξερο καί πολυταξιδεμένο ἄνθρωπο· ἕναν ἔξυπνο καί πολυμήχανο «Ὀδυσσέα»· ἕναν ξεχωριστό τύπο πού ἤξερε νά καταχτάει καί νά ἐπιβάλλεται· ἕναν ἄνθρωπο μέ ἀνθρωπιά! Καί εἶταν τέτοιος, ἀληθινά. Βίος καί Πολιτεία...

Κατάγοταν ἀπό 'να ψαροχώρι τῆς Μακεδονίας, τό Κολυντρό, πού ἀπέχει τρεῖς ὧρες μέ μπεζινόπλοιο ἀπό τή Θεσσαλονίκη. Τόν πατέρα του, τόν λέγαν Φώτη. Κ' εἶχε στάνες γιδοπρόβατα κι ἀρκετό βιός, χωράφια, περβόλια. Γερολεβάντης. Ἀψηλός κι αὐτός σάν κυπαρίσσι. Κρατοῦσε σπόρο, ἀπό γερή μακεδονίτικη ράτσα. Εἶχε μιά κόρη, τήν Κατερίνα, πού πέθανε πρίν λίγα χρόνια καταχρονίτισσα καί τρεῖς γιούς, τό Γιάννη, τό Γιώργη καί τόν Ξενοφώντα. Πάντρεψε τήν Κατερίνα· σπούδασε τό Γιάννη γιατρό· κράτησε τό Γιώργη, πού εἶταν τρίτος στή σειρά, μετά τήν Κατερίνα καί τό Γιάννη, καί τό στερνοπούλι του τόν Ξενοφώντα, νά ζήσουν στό χωριό, νά πάρουν στά χέρια τους μιά μέρα τήν περιουσία του καί νά τήν κουμαντάρουν αὐτοί· νά παντρευτοῦν, νά κάνουν γιούς καί θυγατέρες κι αὐτοί, νά προκόψουν καί νά περάσουνε ζωή χαρισάμενη. Μά ἄλλα σκέφτονταν οἱ ἄνθρωποι, κι ἄλλες οἱ βουλές τοῦ Θεοῦ.

Πιάστηκε κάποτε μ' ἕναν ἰσχυρό Τοῦρκο τοῦ χωριοῦ γιά μεγάλο ντερέσο. Κι' ἀπό τότε, οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι στό Καλυντρό, τόν βλέπαν μέ μισό μάτι. Ὥσπου ἀναγκάστηκε νά ξεριζωθεῖ ἀπό τή γενέθλια γῆ του. Πούλησε ὅσο κι ὅσο τά χωράφια του, τά περβόλια, τίς στάνες, πῆρε τή φαμελιά του καί κατηφόρισε κατά τά μέρη τοῦ Ὀλύμπου. Ζητοῦσε ἕνα ξεκομένο ἀπό τόν κάμπο χωριό, ὀρεινό, μακριά ἀπό τά κεφαλοχώρια ὅπου βρίσκονταν Τοῦρκοι, γιά ν' ἀκουμπήσει καί νά ξαναρχίσει τή ζωή του ἀπ' τήν ἀρχή. Τό βρῆκε. Ἀνέβηκε ψηλά, στό Καταφύγι, τοῦ ἄρεσε, στάθηκε σ' αὐτό κι ἅπλωσε ρίζες νά στεριώσει καινούριο νοικοκυριό. Ἀγόρασε γῆ, πρόβατα, γίδια. Ρίζωσε· μά δέν πέρασε πολύς καιρός κι ἔχασε τή γυναῖκα του. Τό χτύπημα εἶταν δυνατό, δέν τό δυνάστηκε, ἀπογοητεύθηκε. Τό 'φερνε ἀπό δῶ, τό γύριζε ἀπό κεῖ, δέ μποροῦσε νά τό διασκεδάσει. Τοῦ 'ρθε σβιλάδα· νά παρατήσει, λέει αὐτόν τόν ἄδικο καί μάταιο κόσμο, νά πάει στ' Ἁγιονόρος, νά βάλει ράσο, νά καλογερέψει, νά περάσει ἥσυχη τήν ὑπόλοιπη ζωή του. Κι' ἅμ ἔπος, ἅμ' ἔργο. Κάλεσε τόν τριτότοκο γιό του, τό Γιώργη, πού θά 'ταν τότε ἕως 15 χρονῶν καί τοῦ 'πε ἀποφασιστικά:

— Ἄκουσε γιέ μου. Τώρα πού πέθανε ἡ μάνα σας, ἐγώ δέ μπορῶ νά μείνω πιά στό χωριό, θά πάω καλόγερος, νά σώσω τήν ψυχή μου. Ἐσύ σάν τί θές νά γίνεις;

— Τσοπάνος! ἦταν ἡ ἀπάντηση τοῦ Γιώργη.

— Ἄϊντε, λοιπόν, μέ τήν εὐχή μου. Χαλάλι σου τά γιδοπρόβατα, τοῦ 'πε ὁ κύρης του. Νά προκόψεις μπρέ παιδί μου, νά τά χιλιάσεις, νά παντρευτεῖς, νά κάνεις γιούς.

Καί τοῦ χάϊδεψε τήν κεφαλή (1).

Μίσεψεν ὁ γερο Φώτης στ' Ἁγιονόρος, ἄφισε γένια καί μαλλιά, ἔγινε καλόγερος. Κι ὁ Γιώργης ἔμεινε στό Καταφύγι τσοπάνος, μέ τήν κάπα του, μέ τήν ἀγκλίτσα του, μέ τήν ἀηδονόλαλη φλογέρα του. Φοροῦσε μάλλινα τσουράπια ὥς τά γόνατα καί τσαρούχια ἀπό γουρουνίσιο δέρμα. Κουμαντάριζε τά γιδοπρόβατα, ἔφτιαχνε τυρί, τά κούρευε, πούλαγε τό μαλλί τους, πούλαγε τό τυρί τους, κέρδιζε λεφτά, τά βάλευε μιά χαρά. Καί λογάριαζε σέ κανά δυό χρόνια — ὁ Θεός νά δώσει — νά παντρευτεῖ, νά μπεῖ καί μιά γυναίκα στό σπιτικό τους. Μά δέν τό μπόρεσε. Τόν βρῆκαν ἄσκημες κι αὐτόν περιστάσεις. Ἔπεσε χολέρα στά ζωντανά, ψόφησαν τά γιδοπρόβατα, ἔμεινε χωρίς πριάμα στούς δρόμους. Ἔκανε τόν ξυλοκόπο γιά νά τά φέρει βόλτα. Στενοπορνοῦσε. Κι ὅλο στό μυαλό του στριφογύριζεν ἡ ἰδέα, νά πάρει τά μάτια του καί νά φύγει, νά πάει ἀλλοῦ νά φτιάξει τή ζωή του, στό Πέρα Καταφύγι πού 'ταν κεφαλοχώρι, στό Λιτοχώρι πού 'ταν κοντό στή θάλασσα — ὅπου θά μποροῦσε νά σταθεῖ καί νά δουλέψει γιά νά ζήσει. Πάνω σέ τούτη τήν ἔγνοια του, θυμήθηκε καί τό Μάντεμ Λάκκου. Εἶχεν ἀκουστό πώς ἐκεῖ, κατά τ' Ἁγιονόρος, ὑπῆρχε ἕνα μεταλλεῖο πού 'χε πολύ ψωμί γιά τήν ἐργατιά. Ἔβγαζε σιδεροπυρίτη, μολύβι, τσίγκο, ἀσῆμι· καί τό 'χε, λέει, στά χέρια της μιά γαλλική ἑταιρία, πού πλερωνε γερό μεροκάμα. Ἄν πήγαινε κατά κεῖ, θά μποροῦσε νά φτιάξει τή ζωή του, νά χορτάσει ψωμάκι, νά δουλέψει κάμποσα χρόνια, νά κάνει κομπόδεμα, νά παντρευτεῖ, νά μπεῖ στοῦ Θεοῦ τή στράτα. Κοντά εἶταν τ' Ἁγιονόρος γιά νά βλέπει πότε - πότε καί τόν κύρη του πού καλογέρευε. Τ' ἀποφάσισε. Γιόμωσε τό ταγάρι του μέ λίγες θροφές, τό 'κοψε στόν ὦμο καί πῆρε τό μακρινό δρόμο γιά τό Μάντεμ Λάκκου. Πεζοπάρησε πολύ, κουράστηκε πολύ, ἄδειασε τό ταγάρι του, χτύπησε ξένες πόρτες γιά νά τοῦ δώσουν ἕνα κομμάτι ψωμί νά ξεπεινάση καί λίγο νερό νά ξεδιψάσει, μά δέν τό 'βαλε κάτω, δέν ἔχασε τό κουράγιο του.

Ἔφτασε στό Λίσμπορο τῆς Χαλκιδικῆς. Προχώρησε τό μεταλλεῖο τοῦ Μάντεμ Λάκκου. Βρῆκεν ἕναν ἀρχοντόγερο — τό γερο Γιάννη Καλκούνη — πού τόν εἶχαν οἱ Φραντζέζοι γιά ἀρχιεργάτη σ' ἕνα τμῆμα τοῦ μεταλλείου. Τά εἶπανε. Τοῦ ἄρεσε τοῦ γέρου κεῖνος ὁ παίδαρος — σωστός ἄντρας — πού μποροῦσε νά πιάνη στά χέρια του τόν κασμᾶ καί νά ξεκαλώνει ὁλάκερο φελόνι ἀπό μετάλλευμα μέ δυό τρεῖς κασμαδιές. Τόν πῆρε στή δουλειά. Τόν ἔβαλε στήν ἀρχή ὀρύχτη στό τμῆμα 323 (2). Δούλευε μέ τήν ψυχή του ὁ Ζορμπᾶς. Τόν ἀγάπησε πολύ ὁ γερο Καλκούνης· κι ἐπειδή ἤξερε ἀπό ἄλογα, τόν πῆρε ἀπό τή θέση αὐτή καί τόν ἔβαλε στούς στάβλους τοῦ μεταλλείου νά φροντίζει τ' ἄλογα πού τά 'ζευαν σέ κάρα καί μετάφεραν τό μετάλλευμα στό Στρατόνι, ὅπου φορτώνονταν σέ καράβια. Δέν ὑπῆρχε τότε ντεκοβίλ στό Μάντεμ Λάκκου γιά τίς μεταφορές κ' ἡ δουλιά γίνονταν μέ κάρα τῆς ἑταιρίας.

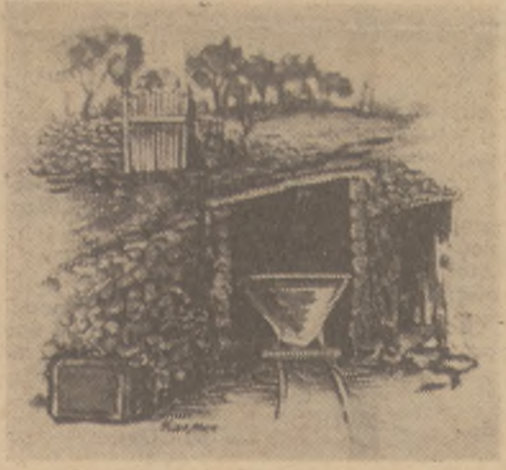

Ἡ «Γαλαρία τοῦ Καζαντζάκη», ὅπως ἦταν τό 1917. (Σκίτσο τοῦ Γιάννη Μανωλακάκη, ἀντίγραφο ἀπό παλιά φωτογραφία τοῦ Ἐλπ. Χιουρέα).

Ἔτσι, ὁ νεαρός Ζορμπᾶς, ἀπό ὀρύχτης, ἔγινε σταβλίτης στό μεταλλεῖο. Ἔριχνε τάϊστρο στ' ἄλογα, τά ξύστριζε, τά πότιζε, τούς ἔκανε γιατροσόφια σάν ἀρρωσταίνανε, τά καλίγωνε καί τούς ἔριχνε σάϊσμα γιά νά μήν πουντιάσουν στίς κρύες νύχτες τοῦ χειμώνα. Ὅμως ἡ δουλειά αὐτή, δέν τόν τραβοῦσε. Δέν τοῦ ἄρεσε νά κάνει τή νταντά, ὅπως ἔλεγε, στ' ἄλογα. Καλύτερα νά χώνεται στίς γαλαρίες. Νά δουλεύει τόν κασμᾶ, νά φτυαρίζει μετάλλευμα, νά μαστορεύει ξυλοδεσιές, νά βάζει φουρνέλα. Χίλιες φορές καλύτερα ἡ ἀγκοῦσα τῆς γαλαρίας, παρά ἡ βρῶμα τοῦ στάβλου. Κατάφερε τό γέρο Καλκούνη καί τόν πῆρε ἀπό τούς στάβλους. Τόν ἔριξε στίς γαλαρίες. Πέρασε καί ξαναπέρασε ἀπ' ὅλες τίς δουλειές τοῦ μεταλλείου. Ὀρύκτης, ξυλοδέτης, μιναδόρος, διαλεχτής στό μετάλλευμα. Ἔμαθε ὅλες τίς δουλειές. Καί σιγά - σιγά ἀπόχτησε μεγάλη ἐμπειρία στήν ἀνίχνευση τῶν μετάλλων. Ἔγινε, μ' ὅλη τήν ἀγραμματοσύνη του καί μέ μοναδικά ὅπλο τήν ἐξυπνάδα του καί τό σίγουρο αἰσθητήριό του ἕνας τέλειος ἐμπειρικός ὀρυχτολόγος, πού 'βαζε κάτω καί πολλούς φραγκοφορεμένους ἐπιστήμονες· ὁ κάμη καί τούς Φραντζέζους ὀρυχτολόγους. Ἔπιανε τήν πέτρα στά χέρια του, τήν κοιτοῦσε καλά - καλό τήν πασπάτευσε καί σοῦ 'λεγε τά συστατικά της τόσο μολύβι, τόσο τσίγκο, τόσο ἀσήμι. Γύριζε μ' ἕνα σφυρί στό χέρι τά βουναλάκια τοῦ Μάντεμ Λάκκου, χτυποῦσε μ' αὐτό τό χῶμα καί τήν πέτρα κι ἤξερε τί ὑπάρχει ἀπό κάτω, στά σπλάχνα τῆς γῆς. Ἔμαθε ν' ἀνοίγει καί γαλαρίες. Κι ὁ γερο Καλκούνης τόν καμάρωνε.

— Μωρέ αὐτός δεν εἶναι ἄνθρωπος, ἔλεγε πολλές φορές μέ θαυμασμό γιά τό Ζορμπᾶ. Εἶναι διάολος φτυστός. Αὐτός, θά μᾶς φάει ὅλους ἐδῶ.

Κι ἀλήθεια ὁ Ζορμπᾶς δέν εἶταν σάν τούς ἄλλους, τούς συνηθισμένους ἐργάτες. Ἀπό μέσα του, ξεπηδοῦσαν τεράστιες δυνάμεις, πού τόν ἔκαναν νά ξεχωρίζει καί νά ἐπιβάλλεται. Ὄχι μόνο στούς παρακατιανούς του, μά καί στ' ἀφεντικά του. Καλόκαρδος, χωραταντζῆς, δουλευταρᾶς, ἤξερε τήν τέχνη νά καταχτάει καί νά ὑποτάσσει τούς ἀνθρώπους στή δική του βούληση. Δαιμονικός καί κυνικός. Δέν τό 'χε γιά τίποτε νά ξεγυμνωθεῖ, νά πετάξει τό παντελόνι του, νά μείνει μέ τό σώβρακο, κι ἔτσι νά πάει στήν καντίνα ν' ἀγοράσει καπνό ἤ νά πιεῖ μιά ρακή νά ξαλαφρώσει. Κι αὐτό τό χοντρο ἀστεῖο δέν τό 'χε κάνει μιά καί δυό, παρά πολλές φορές (3). Καί μέ τοῦτα καί μέ τ' ἄλλα εἶχε κατακτήσει τό γερο Καλκούνη πού, ἀργότερα, τόν ἄφηνε καί στό πόδι του νά κουμαντάρει τά συνεργεῖα τῆς ἐργατιᾶς.

Ο ΚΑΛΚΟΥΝΗΣ, ἔμενε τότε μόνος στό Μάντεμ Λάκκου. Ἡ καταγωγή του εἶταν ἀπό τήν Ὕδρα. Κι εἶχε ἀφήσει ἐκεῖ τή φαμελιά του. Κάποτε ἀποφάσισε νά πάει ὁ ἴδιος νά τή φέρει ἀπό τό νησί του στό Λίσμπορο γιά μόνιμη ἐγκατάσταση. Σκέφτηκε ν' ἀφίσει στό πόδι του τό Ζορμπᾶ, πού εἶτανε ἄξιος καί θά τά 'βγαζε πέρα. Τόν κάλεσε μιά μέρα καί τοῦ 'πε:

— Θά φύγω γιά τήν Παλιά Ἑλλάδα καί θά λείψω ἕνα μήνα. Θά πάω στήν Ὕδρα γιά νά πάρω τή φαμελιά μου καί νά τή φέρω στό Λίσμπορο. Μεῖνε στό ποδάρι μου καί τά μάτια σου τέσσερα, κακομοίρη μου, νά μή μέ ντροπιάσεις.

— Ἔνοια σου, ἀφεντικό, τοῦ ἀπάντησε ὁ Ζορμπᾶς. Ἄμε στό καλό σου καί νά 'σαι ἥσυχος.

Πῆγε. Καί σέ λιγότερο ἀπό μήνα ξαναγύρισε μέ τή φαμελιά του: τή γυναίκα του, πού τή λέγανε Φιλιώ, τό γιό του καί τίς τρεῖς θυγατέρες του — ὅλες μιά κόψη, ἀφράτες, μέ μάγουλα σάν τριαντάφυλλα. Μά ἡ μεσιανή, ἡ δεύτερη, ἡ Ἑλένη, εἶταν πανέμνοστη, ὀμορφήτερη ἀπό τίς ἄλλες δυό, πασάς, ἀντρογυναίκα πού ἔλεγες: «ἀμάν, νά τήν πάρω μιά νύχτα στό κρεβάτι μου, νά τή γλεντήσω, κι ἄς πεθάνω» (4). Τέτοια εἶταν ἡ Ἑλένη τοῦ Καλκούνη. Σάν τήν εἶδαν οἱ ἐργάτες τοῦ Μάντεμ Λάκκου ντάλωσαν. Θαμπώθηκεν ἀπό τήν ὀμορφιά της κι ὁ Ζορμπᾶς. Πέσαν τά σάλια του, σηκώθηκαν οἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς του.

— Ὡραῖα τά κορίτσια τ' ἀφεντικοῦ μας! εἶπαν οἱ ἐργάτες.

— Ἡ μεσιανή μ' ἀρέσει, εἶπεν ὁ Ζορμπᾶς. Εἶναι κ' ἡ μεγάλη ὄμορφη δέ λέου, μά δέ μ' ἀρέσει. Εἶναι ἀχειλαροῦ. Ἔχει κάτι χείλια σάν τοῦ γαϊδάρου τόν πισινό... (5).

Ἡ Ἑλένη, θά 'ταν τότε 15 χρονῶν. Ὁ Ζορμπᾶς 21, τό πολύ 22. Λεβέντης, ἀψηλός, μέ στριμμένο τσιγκέλι τό μουστάκι, μέ μακριά μαλλιά, πού τά 'φηνε, κατά τό συνήθιό του, νά πέφτουν ὥς τούς ὤμους, μέ φαρδιές πλάτες, κι ἕνα μάτι πού σαγίτευε σάν τοῦ ἀητοῦ. Ὁ Ζορμπᾶς πήγαινε ταχτικά στό σπίτι τοῦ Καλκούνη γιά δουλιές. Τόν ἔβλεπεν ἡ Ἑλένη. Κι' ὅλο συγυριόταν — ἡ πονηρούτσικη... — γιά νά φαντάζει στά μάτια του πιό ὄμορφη κι' ἀπ' ὅ,τι εἶταν. Ὁ Ζορμπᾶς τήν ἔβλεπε καί τή λιμπίζοταν· κι ἔγλειφε τά μουστάκια του ρουφώντας μέ τά μάτια τή γλύκα τῆς ὀμορφιᾶς της. Ὥσπου δέ βάσταξε. Τήν παραμόνευε. Καί κάποτε πού τήν ξεμονάχιασε τήν ἅρπαξε, τήν ἔσφιξε δυνατά στήν ἀγκαλιά του, κι ἄφησεν ἕνα πυρωμένο φιλί στά κοραλλένια χείλια της. Αὐτό εἶταν! Ἀπό κεῖ κ' ὕστερα τήν ἔβλεπε πιό συχνά. Κ' ἡ Ἑλένη παραδίνοταν, τρισευτυχισμένη, στά χάδια τοῦ Ζορμπᾶ.

Ὁ γερό Καλκούνης εἶταν αὐστηρός νοικοκύρης· βαστοῦσε ἀπό τή σκληρή ὑδραίϊκη ράτσα πού δέ σήκωνε ἀπό μπερμπαντοδουλιές. Ἡ Φιλιώ, ἡ γυναίκα του, στέκοταν σούζα μπροστά του. Μόνο τό γιό του ἔβλεπε, μόνο μ' αὐτόν ἄλλαζε μερικές ἀντρικές κουβέντες. Τό 'χε μεγάλο μαράζι πού δέν εἶχε κι ἄλλους γιούς· καί τίς θυγατέρες του τίς εἶχε παραπεταμένες, σά νά μή τοῦ τῆς εἶχε δώσει ὁ Θεός αὐτές, σά νά μήν εἶταν δική του σπορά. Δέν τίς ἄφινε νά κάτσουν μαζί του στό τραπέζι· αὐτές τρώγαν χωριστά, μέ τή μάνα τους, κι αὐτός μέ τό γιό του. Δέν τοῦ γιόμιζαν τό μάτι κεῖνες. Γι' αὐτό κι ἔψαχνε νά κάνει κι ἄλλο γιό, νά 'χε σερνικά νά τόν κληρονομήσουν κι ὄχι γαμπρούς. Κ' εἶταν, τότε πού τά 'ψηνε ὁ Ζορμπᾶς μέ τή θυγατέρα του τήν Ἑλένη, γκαστρωμένη ἡ γυναίκα του στό πέμπτο παιδί της. Ἄν ἔβγαινε ἀγόρι, καθώς τό 'λπιζε ὁ γερο Καλκούνης, θά τά 'κανε θάλασσα. Μά δέν πρόλαβε ὁ [illegible] δέν πρόλαβε.

Μιά μέρα πῆγε ὁ Ζορμπᾶς στό σπίτι τοῦ Καλκούνη. Βρῆκε τήν Ἑλένη μέ φουσκωμένη τήν κοιλιά. Κατάλαβε, ἀνησύχησε, τή ρώτησε κρυφά:

— Εἶχες αἵματα τελευταῖα;

— Εἶχα πρῶτα, μά δέν ἔχω τώρα... τοῦ ἀποκρίθηκε.

— Ἔχεις παιδί στήν κοιλιά σου! τῆς εἶπε κοφτά ὁ Ζορμπᾶς. Τό ξέρεις;

Ἡ Ἑλένη, χαμήλωσε τά μάτια, δέ μπόρεσε νά βγάλει μιλιά. Κι' ὁ Ζορμπᾶς τήν ἄφισε σύξυλη· ἔ-

69

ΖΟΡΜΠΑΣ

Τό σπίτι ὅπου στεγάζονταν τά γραφεῖα τῆς ἑταιρίας τοῦ λιγνίτη

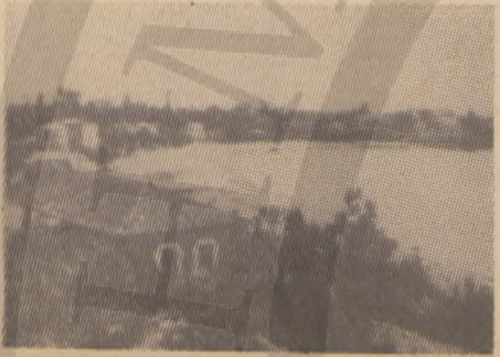

Ἡ ἀκρογιαλιά τῆς Στούπας

φυγε συννεφιασμένος· πῆγε στήν παπαδιά, τή σπιτονοικοκυρά τοῦ Καλκούνη· τῆς εἶπε τό μυστικό. Κι ἐκείνη, κατατρομαγμένη, ἔσουρε φωνή:

— Τί ἔκανες βρέ κακοῦργε; τοῦ 'πε. Πῆρες στό λαιμό σου τό κορίτσι! Ἄν τό μάθει ὁ γερο Γιάννης, θά σκοτώσει κι ἐκείνη καί σένα, καψερέ μου.

— Θά τήν κάνω γυναίκα μου, θά τή στεφανωθῶ, δέν εἶμαι ἄτιμος! τῆς ἀπολογήθηκε.

— Ἄμ δέ στή δίνει φουκαρά μου ἐσένα! Ἔχει καί μεγαλύτερο θηλυκό νά παντρέψει πρῶτα ὁ Καλκούνης.

— Καλά, καλά, θά δοῦμε.. μουρμούρισε ὁ Ζορμπᾶς. Κι ἔφυγε.

Πέρασαν λίγες μέρες. Δέν ἤξερε πῶς νά φερθεῖ, τί νά κάνει, πῶς νά τό πεῖ τοῦ γερο Καλκούνη πώς ἀγαποῦσε τήν Ἑλένη. Κι ἄν τοῦ 'λεγεν ὄχι; Ἔπρεπε τότε νά τά φορτώσει καί νά φύγει. Τί νά κάνει; Εἶχε χάσει τό κέφι του, δέν τοῦ πήγαινε ὕπνος. Ὥσπου τό πῆρε ἀπόφαση: Θά τήν ἔπερνε κρυφά καί θά τήν πήγαινε στό διπλανό κεφαλοχώρι, στό Παλιοχώρι, ὡς μιάν ὥρα μέ τ' ἄλογο, μακριά ἀπό τό Λίσμπορο. Τό 'πε καί τό 'κανε. Καβάλησε τ' ἄλογό του καί ροβόλησε κατά τό σπίτι τοῦ Καλκούνη. Βρῆκε τήν Ἑλένη στό δρόμο κι ἔπαιζε «καροβιζάνα» μ' ἄλλα κορίτσια· τῆς ἔγνεψε καί ζύγωσε. Ἔσκυψε ἀπό τ' ἄλογο, τήν ἔπιασε γερά ἀπό τή μέση, τήν ἔριξε πισωκάπουλα, φτέρνισε τ' ἄλογό του καί χάθηκε στό στρίψιμο τοῦ δρόμου. Πῆρε χαμπάρι ἡ μάνα της πώς ἔλειπεν ἡ Ἑλένη, ρώτησε τ' ἄλλα τά κορίτσια πού 'παιζαν μαζί της, τῆς εἶπαν τί ἔγινε· κατάλαβε, κέρωσε. Πῶς νά τό πεῖ στό γερο Γιάννη; Σκάρφωσε· προτίμησε νά καμωθεῖ· περίμενε, μπορεῖ καί νά γύριζε πίσω ἡ προκομένη.

Μά δέ γύρισε....

Ὁ Ζορμπᾶς τήν πῆγε στό σπίτι ἑνός φίλου του, στό Παλιοχώρι. Δούλευαν μαζί στό Μάντεμ Λάκκου γιά κάμποσο καιρό. Τόν εἶχε προφωνέψει γιά τήν ἀπαγωγή. Κι' αὐτός τούς περίμενε. Τά 'χε κανονίσει ὅλα, γιά νά παντρευτοῦν, στήν ἐντέλεια. Πῆγε σπίτι ὁ παπάς, μπῆκε κουμπάρος ὁ φίλος, τούς στεφάνωσαν, ξαλάφρωσαν ὅλοι.

Ἀπό τότε ὁ Ζορμπᾶς, παράτησε τό Μάντεμ Λάκκου. Βολέφτηκε μέ τή γυναίκα του στό σπίτι τοῦ φίλου του. Ξανάρχισε καινούργια ζωή. Τώρα εἶχε μεγάλες εὐθῦνες, ἄλλες σκοτοῦρες. Εἶχε φορτωθεῖ γυναίκα στήν πλάτη του, μέ παιδί στήν κοιλιά. Ἡ Ἑλένη, θά 'ταν πάνω - κάτω ἑφτά μηνῶν ἔγκυος, σέ κάνα δυό μῆνες θά γεννοῦσε. Ἔπρεπε νά τά βγάλει πέρα, ὥσπου νά βρεθεῖ τρόπος νά τά φτιάξει μέ τόν πεθερό του, τό γερο Καλκούνη. Μπῆκε παραγιός σ' ἕνα γύφτικο· ἔμαθε τή δουλιά· ἔβγαζε τό φαΐ τους. Στήν ἀρχή δούλευε τό μουχάνι (φυσερό). Φυσοῦσε μ' αὐτό, θεριάκωνε ἡ φωτιά, κι' ὁ μάστοράς του σφυροκοποῦσε στ' ἀμόνι τό πυρωμένο σίδερο. Ἀργότερα, ἔμαθε καλά κι αὐτός τήν τέχνη τοῦ γύφτου. Ἔγινε μάστορας· ἔφτιαχνε ὀνιά, σφυριά, ἀξίνες, κασμόδες, δικριάνια — ὅ,τι φανταστεῖς!

Καί ἡ κοιλιά τῆς Ἑλένης, ὅλο καί φούσκωνε, ὅλο καί βάραινε πιό πολύ. Τοῦ λέγαν τοῦ Ζορμπᾶ οἱ γειτόνισσες πού ξέραν ἀπό γέννες:

— Μεγάλη κοιλιά ἔχει ἡ κυρά σου, κύρ Γιώργη. Διπλάρικα θά γεννήσει.

Κι ὁ Ζορμπᾶς καμάρωνε.

— Νά ξέρατε, μωρές γυναῖκες, τί ὀρθόπιασμα εἶν' αὐτή! Τριπλάρικα μπορεῖ νά ξεφουρνίσει! ἀποντοῦσε χαμογελώντας ἐκεῖνος.

Ἦρθαν καμιά φορά καί τά γεννητούρια. Ἔφτασε κ' ἡ μαμή στό σπίτι. Κοιλοπόναγε ἡ Ἑλένη κι ὁ Ζορμπᾶς τήν κρατοῦσε ἀπό τή μέση νά τή βοηθήσει νά γεννήσει, νά τῆς γλυκαίνει λίγο τούς πόνους. Γλίστρησε τό πρῶτο παιδί, σφούγγισε τή λεχώνα ἀπό τά αἵματα ἡ μαμή, εἶδε πώς κατέβαινε κι ἄλλο.

— Ἔχει κι ἄλλο παιδί στήν κοιλιά της, κυρ Γιώργη! εἶπε ἡ μαμή.

— Δυόοο! ἔσουρε φωνή ὁ Ζορμπᾶς. Πνίχτο μωρέ τό ἕνα, νά χαρεῖς!

Βγῆκε καί τό δεύτερο. Διπλάρικα, ἀγόρια καί τά δυό.

— Νά σοῦ ζήσουν κυρ Γιώργη!

— Φχαριστῶ, φχαριστῶ. Καί τοῦ χρόνου ἄλλα τρία..

Κι ἔσκασε στά γέλια ὁ Ζορμπᾶς.

Τά βάφτισαν· Ἀντρέα τό πρῶτο, Γιάννη τό δεύτερο. Χαρές κι ἔγνοιες μεγάλες στό σπίτι τοῦ Ζορμπᾶ. Δράμα στό σπίτι τοῦ γερο Καλκούνη, συφοριασμένη ἡ γυναίκα του, ἡ Φιλιώ, φοβόταν πιά νά τόν κοιτάξει στά μάτια. Κάποτε ὁ Καλκούνης εἶπε:

— Χάθηκε ὁ Ζορμπᾶς ἀπό τό μεταλλεῖο, τά παράτησε ὅλα στή μέση κι ἔφυγε, ὁ Θεοπάλαβος! Κρίμας, κι εἴταν δουλευτάρης!

Τά 'κουσε ἡ Φιλιώ, τσιμουδιά.

Ἄλλοτε πάλι τή ρώτησε ὁ «γέρος»:

—Μωρέ ποῦ εἶναι ἡ Ἑλένη; Ἔχω κάμποσο καιρό νά τή δῶ.

— Ἐδῶ εἶναι..

— Πές της, μωρέ, νά 'ρθει νά τῆς πῶ κάτι.

— Λείπει τώρα στῆς παπαδιᾶς, σά γυρίσει. (6)

Μιά μέρα ἦρθε στό Μάντεμ Λάκκου, ἀπό τό Παλιοχώρι, ὁ πρόεδρος τοῦ χωριοῦ. Βρῆκε τό γερο Γιάννη· ἤπιαν δυό τσίπουρα μαζί, τοῦ ξεσκέπασε τό μυστικό, βαλτός ἀπό τό Ζορμπᾶ. Τός καί τός, τοῦ 'πε.

— Ἡ θυγατέρα σου ἡ Ἑλένη, τά 'χε μπλέξει μέ τό Γιώργη Ζορμπᾶ. Γκαστρώθηκε· τήν ἔκλεψε, τήν ἔφερε στό Παλιοχώρι, τή στεφανώθηκε, γέννησε πρίν λίγες μέρες δυό γυιούς. Κόπιασε στό χωριό μας νά τή δεῖς, νά δεῖς τόν γαμπρό σου τά 'γγόνια σου.

Κόντεψε νά κολπιαστεῖ ὁ γερο Γιάννης, μά γρήγορα συνέφερε. Δέν τό περίμενε τό φιάσκο αὐτό ἀπό τή θυγατέρα του, δέ φανταζόταν πώς ὁ Ζορμπᾶς, πού τόσο τόν ἀγαποῦσε, θά 'πλωνε χέρι στό σπιτικό του, στά κορίτσια του. Εἶπε καί συγύρισαν τ' ἄλογό του. Καβάλησε, πῆγε στόν πρόεδρο καί κίνησε γιά τό Παλιοχώρι. Δέ στάθηκαν στό Λίσμπορο, δέν πέρασε ἀπό τό σπίτι του ὁ γερο Καλκούνης, γιατί φοβόταν μή κάνει κανένα κακό. Στό Παλιοχώρι θά λογαριαζόταν μέ τούς φταῖχτες, μέ τή θυγατέρα του καί μέ τό Ζορμπᾶ. Τσίγκλησαν τ' ἄλογα, φτάσαν στό Παλιοχώρι, πῆγαν κατευθεῖαν στό σπίτι πού 'μενε τό ζευγάρι. Ὁ Ζορμπᾶς, ἔλειπε στό γύφτικο. Ἡ νοικοκυρά σάν εἶδε νά φτάνει ἀγκρισμένος ὁ γερο Καλκούνης, ἔτρεξε στό δωμάτιο τῆς Ἑλένης, τήν ξεσήκωσε ἀπό τό κρεβάτι, τήν ἔκρυψε στό κατώι, στάθηκε στήν πόρτα νά ὑποδεχτεῖ τούς μουσαφιρέους:

— Καλωσώρισες κυρ Γιάννη, εἶπε καί τ' ἀχεῖλι της ἔτρεμε.

Ὁ Καλκούνης ξεκαβαλίκεψε· στάθηκε γιά λίγο μέ τόν πρόεδρο στόν παραστάτη τῆς πόρτας κ' ὕστερα εἶπε:

— Φώναξε τήν προκομένη τή θυγατέρα μου!

—Δέν εἶν' ἀπάνω κυρ Γιάννη μου, ἀποκρίθηκε ἡ σπιτονοικοκυρά. Θαρῶ πώς τήν πῆγε ὁ ἄντρας της, ὁ κυρ Γιώργης, στήν ἐκκλησιά νά πάρει τίς εὐκές ἀπό τόν παπά· Σαράντισε, μαθές, ἡ κοπέλα...

Πέρασαν στήν αὐλή, ἀνέβηκαν στό χαγιάτι, μπροστά ἡ σπιτονοικοκυρά, πίσω ὁ γερο Καλκούνης μέ τόν πρόεδρο. Μπῆκαν στήν κάμαρη πού 'μενε ἡ λεχώνα. Εἶδαν ὁ γερο Γιάννης στό μπεσίκι τά δυό μωρά πού κοιμόνταν ἥσυχα. Στάθηκε ἀπό πάνω τους, τά κοιτοῦσε· Ξάφνου, σάν κάποια ἰδέα νά πέρασε σάν ἀστραπή ἀπό τό μυαλό του, στράφηκε στόν πρόεδρο καί τοῦ 'πε:

— Καλύτερα πού δέν τούς βρήκαμε· δέν ξέρω τί θά γινόταν· δέν ἔχω μάτια νά τούς δῶ. Καλύτερα, θά πάρω τά παιδιά καί θά τ' ἀναστήσω ἐγώ. Κεῖνοι, στό διάολο νά πᾶνε!

Ἔτσι μίλησε ὁ γέρος. Κι ἅπλωσε τά χέρια του, πῆρε ἀπό τό μπεσίκι τά δυό μωρά, τά τύλιξε στίς φασκιές τους, τά σκέπασε μέ μιά μπατανία, τά 'βαλε παραμάσκαλα, κάτω ἀπό τήν κάπα του καί βγῆκε. Οὔτε ὁ πρόεδρος, οὔτε ἡ σπιτονοικοκυρά τόλμησαν νά τοῦ ἀντισκόψουν. Ὁ γέρος δρασέλισε τήν ξώπορτα, σιγούρεψε τά παιδιά στ' ἄλογο, καβαλίκεψε, ἔφυγε.

Ὁ καιρός εἴταν χιονιάς. Δριμύ κρύο, ψιλό ψιλό χιονόνερο κι ἄγριο ξεροβόρι. Ἔρημος ὁ δρόμος, μαῦρος σάν πίσσα ὁ οὐρανός, καταχνιά, καί σέ λίγο πηχτό ποῦσι. Κι ὁ γέρος ξυλιασμένος ἀπ' τό κρύο, ὅλο καί φτέρνιζε τ' ἄλογό του νά φτάσει μιάν ὥρα ἀρχήτερα στό Λίσμπορο. Ἔφτασε κατά τ' ἀπομεσήμερο. Ξεκαβαλίκεψε μπρός στό σπίτι του. Ἔδραμε στήν πόρτα νά τόν βοηθήσει ἡ γυναίκα του. Τῆς πέταξε στά χέρια τή διπλωμένη μπατανία μέ τά δυό μωρουδέλια.

— Πάρτα, τῆς ἔγρουξε σαρκαστικά, εἶναι τά μπασταρδάκια τῆς κόρης σου!

ΣΤΟ ΕΡΧΟΜΕΝΟ: Ἡ συνέχεια.

---

(1) Ἀπό ἀφήγηση τοῦ ἴδιου τοῦ Ζορμπᾶ στήν κόρη του Ἀντρονίκη.
(2) Μαρτυρία τῆς Ἀντρονίκης.
(3) Ἀφηγήσεις τοῦ Ζορμπᾶ στά παιδιά του.
(4) Ἀναθύμημα τῆς Ἀντρονίκης ἀπό τόν πατέρα της.
(5) Τῆς ἴδιας ὅ.π.π. ἀπό ἀφήγηση τοῦ πατέρα της.
(6) Τῆς ἴδιας ὅ.π.π.

ΟΙ ΖΟΡΜΠΑΔΕΣ ΚΑΙ Ο ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ

Εἶχα πάντα πολλές ἐπιφυλάξεις γιά τίς ADAPTATIONS γενικά, καί μάλιστα ὅταν τύχη ν' ἀφοροῦν ἔργα ὀνομαστῶν συγγραφέων. Πιστεύω πώς γιά νά γίνη ἡ «μεταφορά» ἑνός ἔργου — λόγου χάρη ἑνός μυθιστορήματος στό Θέατρο — θά πρέπει ἐκεῖνος πού θά τήν ἐπιχειρήσει, νἄχει πνευματικό ἀνάστημα ἀνάλογο, καί ἡ καρδιά του παλμό ὅμοιο σέ ἔνταση καί εὖρος μ' ἐκεῖνα τοῦ συγγραφέα. Ἀλλοιῶς ὄχι μονάχα θά τοῦ εἶναι ἀδύνατο νά συλλάβει σύμμετρα καί στήν ἑνότητά του, τό ἔργο πού μεταφέρει, ἀλλά ὑπάρχει κίνδυνος νά δώσει ἕνα ἔκτρωμα. Λέω δηλαδή πώς πρέπει νἆσαι — ἄς ποῦμε — ἕνας CAMUS, γιά νά μπορεῖς νά μεταφέρεις στό Θέατρο τούς «Δαιμονισμένους» τοῦ Ντοστογιέβσκυ γιατί μονάχα ἕνας ἄνθρωπος μέ τήν «SENSIBILITE' ABSURDE», τοῦ συγγραφέα τῆς «Πανούκλας», μπορεῖ νά εἰσχωρήσει ὡς τά μύχια, ὡς τά ἀνεξερεύνητα ἐκεῖνα βάθη, ἀπ' ὅπου ἐκπορεύονται τά μυστικά νήματα τῆς ὕπαρξης, καί νά ἑρμηνέψει ἰσοδύναμα μιά τέτοια φοβερή δημιουργία. Ἀλλοιῶς ὑπάρχει ὁ βέβαιος κίνδυνος, ἀντί νά κάμεις μεταφορά νά κάμεις προσαρμογή, δηλαδή νά πάρεις ἀπό τό ἔργο ὅσα εἶναι σύμφωνα μέ τήν ἰδιοσυγκρασία σου, νά τονίσεις ὅσα ἐπικυρώνουν τίς αἰσθητικές σου ἀπόψεις καί νά παραλείψεις, θεληματικά καί ἄθελα, ὅλα τ' ἄλλα. Δηλαδή νά προσαρμόσεις τό ἔργο ἑνός μεγάλου δημιουργοῦ στά δικά σου, τά ἐντελῶς προσωπικά, μέτρα.

Μέ αὐτές τίς ἀντιλήψεις πηγαίνοντας νά δῶ τόν «Ζορμπᾶ», στή σκηνοθεσία Κακογιάννη, ἦταν ἑπόμενο νά μήν ἐκπλαγῶ καί πολύ γιά ὅ,τι εἶδα. Ὁ «Ζορμπᾶς» δέν εἶναι βέβαια μιά ξεκάθαρη αὐτοβιογραφική ἀπεικόνιση, πολύ δέ περισσότερο δέν εἶναι ἐπεισοδιακό μυθιστόρημα, εἶναι ὅμως στό βάθος ἡ συγκλονιστική καταγραφή τῆς ἀγωνίας τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, πού ἔχει πολλές ἀμφιβολίες γιά τήν ἴδια του τήν ὑπόσταση. «Ἡ πίστη μου εἶναι μωσαϊκό καμωμένο ἀπό ἀπιστίες, μοῦ 'ρχεται κάποτε νά πάρω μιά μικρή στιγμή καί νά δώσω ὁλάκερη τή ζωή μου» (σελ. 119). Ἀντικρυ σ' αὐτήν τήν ἀπιστία τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, ὑψώνεται ἡ ἀπιστία τοῦ Ζορμπᾶ: «Δέν πιστεύω σέ τίποτα. Ἄν πίστευα στόν ἄνθρωπο, θά πίστευα καί στό Θεό, θά πίστευα καί στό διάολο...» (σελ. 76). Τέτοιοι διαλογισμοί καί συγκρίσεις βασανίζουν σ' ὅλο τό ἔργο, τόν Καζαντζάκη, καθώς ἀτενίζει τόν Ζορμπᾶ καί βλέπει νά ὀρθώνεται μπροστά του αὐτό τό θεριό, μέ τήν ἀκατάλυτη δύναμη. «Τόν καμάρωνα πού ἦταν ἔτσι δυνατός καί μποροῦσε νά σιχαίνεται τόσο τούς ἀνθρώπους, καί συνάμα νά 'χει τόσο κέφι νά ζεῖ καί νά παλεύει μαζί τους. Ἐγώ ἤ θά γινόμουν ἀσκητής ἤ θά στόλιζα μέ ψεύτικα φτερά τούς ἀνθρώπους, γιά νά τούς ἀνέχουμαι» (σελ. 77). Ἀντικρυ σ' αὐτή τήν ἄγρια καί ὁρμητική κατάφαση τῆς ζωῆς, ὁ Καζαντζάκης μένει ἀπορημένος, σχεδόν ἔντρομος. Ὁ «δράκος» (ὅπως ἀποκαλεῖ τόν Ζ.) ζῆ καί πράττει, ἐνῶ ὁ Κ., δηλαδή ὁ διανοητικός ἄνθρωπος, δραματίζεται τή ζωή καί, τελικά, μή μπορώντας ἄλλο, τήν κάνει τέχνη, γιατί «ὅσοι ζοῦν τά μυστήρια δέν ἔχουν καιρό (γιά γραφίματα)· κι' ὅσοι ἔχουν καιρό, δέ ζοῦν τά μυστήρια» (σελ. 259). Ἡ κατάπληξη κι' ὁ θαυμασμός κορυφώνονται, σέ βαθμό πού νά νοιώθει «ἐνοικώντας τό Ζορμπᾶ, ν' ἀνανιώνεται ἡ Παρθενιά τοῦ κόσμου» (σελ. 73).

Κι' ἐν τούτοις ὅταν ὁ Ζορμπᾶς ἀνοίγει βαθιά λαγούμια μές στή γῆς γιά νά τήν κερδέψει, ὅταν τρώει, πίνει, ἐρωτεύεται, βλαστημᾶ, τραγουδᾶ καί χορεύει μέ μιά βιαιότητα πού φέρνει ἴλιγγο, ἐνῶ σύγκαιρα ἐπικίνδυνες ἀπορίες τόν ἀναστατώνουν καί ἀναρωτιέται γιά τά ὕστατα μυστικά, πού τρικυμίζουν τό νοῦ καί τήν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου (τί εἶναι ζωή, τί εἶναι λευτεριά, τί θάνατος, τί Θεός) ὁ Καζαντζάκης τίς πιό μοναχικές του ὧρες — πού προσπαθεῖ νά 'ναι καί οἱ πιό πολλές — τίς περνᾶ συνδιαλεγόμενος μέ τό Βούδα, πού δέν εἶναι πιά ἕνα ἁπλό φιλολογικό παιχνίδι, μά «ὁ ἀγώνας μέ μιά μεγάλη καταλυτική δύναμη μέσα μου, ἀγώνας μέ τό μεγάλο τ' Ὄχι, πού ἔτρωγε τήν καρδιά μου» (σελ. 168). Ἡ σκιά τοῦ Μεγάλου Μύστη μοῦ φαίνεται σάν νά καλύπτει ὅλο τό ἔργο καί ὁ Βούδας γίνεται ἡ ἀντίρροπη δύναμη πού πραΰνει καί μαζί ἐκτρέπει ἀπό τήν ὅποια ἐγκόσμια δράση. Καί δέν εἶναι δίχως σημασία, πώς ἀμέσως, σχεδόν, στήν ἀρχή, ὁ συγγραφέας παραθέτει τόν ἔξοχο ἐκεῖνο «Διάλογο Βούδα καί Βοσκοῦ» (σελ. 33) σάν ἕνα ἀποκαλυπτικό προοίμιο γιά τή στάση του, σέ ὅ,τι πρόκειται νά ἐπακολουθήσει.

Τώρα σκέφτομαι πώς ἀπό τότε πού ἄρχισε νά μεστώνει ὁ νοῦς καί ἡ καρδιά του, ὁ Καζαντζάκης εἶχε ν' ἀντιπαλέψει μέ τήν τρομερή αὐτή καί σκοτεινή δύναμη τοῦ θειοῦ, ὅπως τήν ἀντίκρυσε καί τήν ἔζησε, ἀπό παιδί, στόν κύρη του, τόν Καπετάν Μιχάλη (Μοῦ 'ρχεται στό νοῦ ἡ ἀντίστοιχη περίπτωση τοῦ Κάφκα μέ τόν πατέρα του).

Αὐτός ὁ ἀνταγωνισμός, στό διανοητή, ἀνάμεσα Λόγου καί Πράξης, χρειαζότανε ἕνα χῶρο, ἕνα σκηνικό ἀντάξιο, τέτοιο πού μονάχα ἡ Κρήτη, μέ τόν ἀπελπισμένο ἡρωϊσμό της, μέ τά μεγάλα ἀντίμαχα πάθη, καί μ' ἐκείνη τήν περιφρόνηση, πού γίνεται χλεύη πρός τόν θάνατο, ὅπως τόσο ἀδρά τό ἀποδίδει ἡ ἄγρια σκηνή στή θανή τῆς Ὀρτάνς, μπορεῖ νά προσφέρει. Ὅλ' αὐτά, καί πολλά ἄλλα, πού ὁ σκηνοθέτης τοῦ Ζορμπᾶ τά ἀντιπαρέρχεται, μονάχα σ' αὐτόν τόν ἀνταγωνισμό ἀποκτοῦν νόημα καί τίς σωστές τους διαστάσεις.

Ἔπειτα, δυό - τρία ἐπεισόδια πού ἀνάπτυξε καί ὑπογράμμισε ὁ σκηνοθέτης, ἦταν ἑπόμενο, ἔτσι καθώς τ' ἀπομόνωσε, νά δώσει τήν ἐντύπωση, σέ ὅσους ἔτυχε νά μήν ἔχουν διαβάσει τό ἔργο — καί εἶναι, φοβοῦμαι, τό μέγα παραπλανημένο πλῆθος — πώς αὐτά ἀποτελοῦνε τόν πυρήνα καί τήν οὐσία τοῦ «Ζορμπᾶ». Μά τά ἐπεισόδια, τά κάθε λογῆς ἐπεισόδια, εἶναι τρόποι, εἶναι ἁπλά μέσα γιά νά ἐκφραστεῖ ἕνας κόσμος ἀπό ἐσωτερικές καταστάσεις, ἀπό ἰδέες καί πρό παντός αὐτή ἡ ἀγωνία τοῦ στοχαστῆ στήν ἀντίθεση Θέσης καί Πράξης. Γι' αὐτό καί ὡς μέσα πού εἶναι, δέν μποροῦν ποτέ νά γίνουν αὐτοσκοπός, ἀλλά μένουν παροδικότητες, ἔντονες καί συναρπαστικές ὅσο θέλετε, ὅμως παροδικότητες, καί εἶναι ἐπίσης στιγμές ἐφήμερες, μέσα στήν αἰώνια ροή, καί ἀντλοῦν νόημα καί δικαίωση ἀπό τόν ἀδιάλειπτο ἀγώνα τοῦ στοχαστῆ, πού καταυγάζει τόν κόσμο κάθε ἔργου.

Αὐτόν ἀκριβῶς τόν ἀγώνα, δέν μπόρεσε σέ καμμιά στιγμή ν' ἀπεικονίσει ὁ σκηνοθέτης. Στάθηκε στά ἐπεισόδια, πού τόν ἐνδιαφέρανε κινηματογραφικά καί ἔτσι ἀπότυχε, προδίδοντας τό νόημα τοῦ ἔργου. Νά ποῦμε ἄραγε, πώς δέν προσφέρεται ὁ κινηματογράφος γιά ν' ἀποδοθοῦν παρόμοιες πνευματικές ἀνησυχίες καί καταστάσεις; Δέν ξέρω. Ἐκεῖνο πού ἀκόμα μιά φορά διαπιστώνω εἶναι πώς ἡ «μεταφορά» ἑνός ἔργου, ὅπως ὁ «Ζορμπᾶς» εἶναι μιά ὑπόθεση πολύ δύσκολη, καί γίνεται ἀδύνατη ἄν τύχει καί τήν ἐπιχειρήσουν ἰδιοσυγκρασίες, πού δέν ἔχουν τήν ἱκανότητα — ἤ καί τήν διάθεση — νά συλλάβουν τήν πνοή πού ἐμψυχώνει καί συνέχει τό ἔργο καί ὅ,τι φωτίζει καί σκιάζει πράματα καί ἀνθρώπους. Κι' ἔτσι ἡ ἐπιεικέστερη κατάληξη ἀπό τό «Ζορμπᾶ» τοῦ Κακογιάννη, καταντᾶ νά 'ναι τούτη: πώς ἐκεῖ, στήν ἄκρη τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, ὑπάρχει ἀκόμα ἕνας λαός πού διατηρεῖ ὅλα τά ἄγρια καί αἱμοβόρα φυσικά τοῦ πρωτόγονου, διανθισμένα μέ μερικές μικροψυχίες.

Ὅμως αὐτός ὁ λαός, αὐτός ὁ τόπος, δέν θά 'πρεπε ποτέ νά ξεχνοῦμε τί ἦταν γιά τόν συγγραφέα τοῦ Ζορμπᾶ:

«Ἡ Κρήτη — μουρμούριζα — ἡ Κρήτη... κι' ἡ καρδιά μου ἀναπετάριζε» (σελ. 49).

ΚΩΣΤΑΣ Ε. ΛΑΣ.

---

(1) Παραπέμπω στήν 6η ἔκδοση, τοῦ 1964, πού ἔκαμε ἡ κ. Ἑλένη Καζαντζάκη.

ΚΑΙ Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΤΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ

ΑΤΑΙΡΙΑΣΤΗ ΜΙΚΡΟΨΥΧΙΑ

Εἶναι γεγονός ἀναμφισβήτητο, ὅτι ὁ Ζορμπᾶς ταινία προκάλεσε τόσες ἀντιδράσεις ὡς πρός τό ἐάν εἶναι ἀνθελληνικός ἤ ὄχι. Τό θέμα λοιπόν μπορεῖ νά τεθῆ μέ δύο ἐρωτήματα:

1) Εἶναι ὁ Ζορμπᾶς δυσφήμηση γιά τήν Ἑλλάδα καί ἰδιαίτερα γιά τήν Κρήτη; καί

2) Ὁ Κακογιάννης πρόδωσε τό πνεῦμα τοῦ Καζαντζάκη; (ὁπωσδήποτε ὁ σάλος δέν ἔγινε γι' αὐτό!).

……

Τήν στιγμή πού ἐκκλησία τῆς Κρήτης ἐκδίδει «φιρμάνιον» κατά τοῦ φίλμ, τήν στιγμή πού, τόσο ἄστοχα (ὑπάρχουν τόσα καί τόσα θέματα πού οἱ κ. κ. βουλευταί ἀξίζουν νά φέρουν στήν Βουλή), βουλευτής ἐρωτᾶ τήν Κυβέρνηση, γιά τήν ἄδεια προβολῆς καί τήν πρόταση νά σταματήση τό ἔργο ἔρχεται χαστούκι σ' ὅλους αὐτούς τό γεγονός πού ὅλες οἱ ἐφημερίδες τοῦ Σαββάτου ἄλλες μέ μικρά κι' ἄλλες μέ μεγάλα γράμματα ἀνήγγειλαν, πώς σέ χωριό τῆς Κρήτης νέος (ἴσως ὁ ἐρωτευμένος νέος τοῦ Καζαντζάκη μέ τήν χήρα), ἔφερε στό χεῖλος τοῦ θανάτου ὡραιότατη νέα (δέν ἔχει καμμιά σημασία πού δέν εἶναι χήρα — ἄς λάβωμε ὑπ' ὄψη τήν παράδοση ὅτι οἱ χῆρες... ἀξίζουν περισσότερο) μ' ἕνα τσεκούρι (στό ἔργο σκοτώνουν τήν χήρα μέ μαχαίρι — γνωστά καί τά δύο φονικά ὅπλα τῆς ὑπαίθρου μας).

Κι' αὐτό συμβαίνει ὕστερα ἀπό τόσα χρόνια ἀφ' ὅτου γράφηκε ὁ Ζορμπᾶς τοῦ Καζαντζάκη κι' ὕστερα ἀπό λίγα, πού οἱ Κρητικοί «κόπριζαν» τήν ταφόπετρα αὐτοῦ τοῦ ἄξιου τέκνου τῆς Κρήτης, καί σέ κάθε ἐκδήλωσή τους, ἀδυναμίας ἤ ἰσχύος χρησιμοποιοῦν σάν ἀπόκτημα τό ὄνομά του, μαζί μέ τό ὄνομα τοῦ Θεοτοκόπουλου καί τοῦ Ἐλευθέριου Βενιζέλου.

Μ' αὐτό δέν θέλω νά κατηγορήσω τούς κατά τά ἄλλα θερμόαιμους Κρητικούς, ἀλλά νά τονίσω ἐκεῖνο τό ὁποῖο, ἔχει γενικώτερη σημασία γιά τόν καθ' ἕνα μας: Δέν μποροῦμε ἀκόμη ν' ἀντικρύσωμε μ' ὅλο τό θάρρος καί τόν ἀνδρισμό πού μᾶς πρέπει τόν ἴδιο μας τόν ἑαυτό τά ἴδια μας τά πάθη. Γι' αὐτό βλέποντας νά ὑπάρχουν ἄνθρωποι δυνατότεροι ἤ ἀδυνατότεροι ἀπό μᾶς οἱ ὁποῖοι, μᾶς παρουσιάζουν, ἀγανακτοῦμε. Κι ὡς ἐκ θαύματος, ξυπνᾶμε, βλέπουμε, δέν πιστεύουμε στά μάτια μας, πιστεύουμε ὅμως μέσα μας, καί καταρώμαστε αὐτούς πού μᾶς ἄνοιξαν τά μάτια καί στήν περίπτωσή μας πρῶτον καί καλύτερο τόν Καζαντζάκη. Ἀταίριαστη μικροψυχία...

……

Θά εἴμασταν εὐχαριστημένοι καί κανείς δέν θά φώναζε ἐάν ἡ ταινία παρουσίαζε (ὅπως σχεδόν ὅλες οἱ ταινίες πού ἀποστέλλονται) τά συνηθισμένα σπίτια ἀνοχῆς μέ τίς ἀνύπαρκτες τραγουδίστριες καί τήν νέα ἐπιδημία τῶν μπουζουκιῶν, τά τραγούδια τῶν ὁποίων, τόσο διαφέρουν ἀπό τά κλασσικά πλέον «ρεμπέτικα», τά ὁποῖα ὅπως πολλοί ὑποστηρίζουν «κρύβουν ἀξία καί γνησιότητα, πέρα γιά πέρα ἑλληνική».

……

Καί πρέπει νά αἰσθανόμαστε ντροπή ὅλοι μας, ἄν πιστεύουμε πώς τόσο ὁ Καζαντζάκης, ὅσο κι' ὁ Κακογιάννης, θέλησαν νά ἐξευτελίσουν τήν Ἑλλάδα. Ἀπορῶ ποῦ βρίκαμε τό κουράγιο καί σκοτώσαμε τήν πεσμένη ἐθνική συνείδησή μας μετά τά τόσα αἴσχη στούς στίβους, εἴτε τῆς πολιτικῆς, εἴτε...

Ἐάν πραγματικά οἱ ἄνθρωποι αὐτοί πιστεύουν ὅτι ὁ Ζορμπᾶς διασύρη τήν Ἑλλάδα στό ἐξωτερικό, ἔπρεπε ν' ἀπαγορεύσουν τήν μετάφρασί του σ' ὅλες τίς γλῶσσες τοῦ κόσμου γιά νά μή γίνη τό προσφιλές ἀνάγνωσμα. Ὁ Ζορμπᾶς, τόσο στό ἐξωτερικό, ὅσο καί στό ἐσωτερικό, ἔγινε δημοφιλές τόσο ὅσο καί τά Ὁμηρικά ἔπη καί ἡ Βίβλος.

Οἱ πληροφορίες αὐτές γιά τήν ἐπιτυχία τοῦ Ζορμπᾶ — πού κανένας δέν ἐτόλμησε ν' ἀπαγορεύση τήν κυκλοφορία του, ἴσως καί νά μήν τόν ἔχουν διαβάσει! — προέρχονται ἀπό τό ἐγκυρότερο βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἑλλάδος (ἀποτελεῖ ἀπό χρόνια τώρα τό μπέστσέλλερς τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων) καί μάλιστα τώρα μετά τήν προβολή τῆς ταινίας τό βιβλίο ἔχει καταπληκτική κίνησι πρᾶγμα πού ἀποδεικνύει ὅτι γιά πολλούς εἶναι ἄγνωστο κι' αὐτό τό ἔργο τοῦ Καζαντζάκη γιά τό ὁποῖο φωνάζουν. Ἀλλά ἐάν σκεφτοῦμε ὅτι ἔπρεπε νά περάση τόσος καιρός γιά ν' ἀποκατασταθοῦν οἱ πραγματικές ἀξίες, Σολωμός, Κάλβος, Καβάφης, Χαλεπᾶς, πρέπει νά ποῦμε δόξα τῷ Θεῷ πού ὁ Παλαμᾶς κι ὁ Καζαντζάκης δέν εἶχαν αὐτή τή μοῖρα. Τελειώνοντας θά ἤθελα νά πῶ ὅτι στό δεύτερο ἐρώτημα δέν μποροῦμε ἐμεῖς νά κρίνουμε ἐπακριβῶς διότι δέν ἔχουμε τό χάρισμα τοῦ «γράφειν - κρίνειν» καί διότι δέν συνηθίζουμε νά μπαίνουμε σέ ξένα χωράφια... Αὐτό τό ἀφήνουμε σ' ἐκείνους πού ἔχουν ἀρκετόν τάλαντον νά κρίνουν τό μέγεθος τῆς προδοσίας τοῦ Κακογιάννη.

Μόνο τούς ἐρωτᾶμε, τά πρόσωπα, τό τοπίο καί γενικά ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι καζαντζακική — νά μοῦ ἐπιτραπῆ νά χρησιμοποιήσω τήν ἔκφραση αὐτή — ἤ ὄχι;

Ἁπλῶς λοιπόν, χωρίς πάθος, δηλώσαμε τήν γνώμη μας πού πολλοί ἀναγνῶσται - θεαταί συμμερίζονται.

Χειροκροτοῦμε ἐκεῖνο τό ὁποῖο διατύπωσε ὁ κ. Βασιλικός πώς τό βιβλίο βρίσκεται ὑπό διωγμόν στήν Ἑλλάδα κ.λ.π. καί πιστεύουμε ὅτι μέ τά χρόνια θά ἐκλείψη.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΑΛΑΝΗΣ

Η ΖΗΜΙΑ ΕΓΙΝΕ

Ἄν δεχτοῦμε πώς στήν τέχνη ὅλα ἐπιτρέπονται, προκειμένου νά κάνουμε τέχνη, γιατί νά μήν δεχτοῦμε πώς μπορεῖ κανείς ν' ἀλλάξη ἀνενόχλητα τή μορφή ἑνός «ἔργου» γιά νά φέρη πιό «προσιτά» κοντά στό εὐρύ κοινό!

Ὁ λόγος λοιπόν πού τόσος θόρυβος γίνεται, ἄν ὑπάρχη Ζορμπᾶς ἤ τοῦ «γλίστρησε» τοῦ Κακογιάννη καί ἐξαφανίστηκε, εἶναι πώς τόση προεργασία γιά ἕνα τόσο δύσκολο «θέμα» (ἐννοῶ τή μεταφορά σέ εἰκόνα τοῦ «ἔργου»), πῆγε χαμένη μαζί μέ τούς κόπους τοῦ καλλιτέχνη Κακογιάννη.

Γιατί, ἄν μπόρεσε νά δώση μιά Ἠλέκτρα πού κι' ὁ ἴδιος σάν ὅλους μας ζῆ ἀπό τήν ἡμέρα πού γεννήθηκε Ἕλληνας, ἤ πού ὁ ἔξω ἀπό τόν ἑλληνικό χῶρο ἄνθρωπος χειροκρότησε, τοῦτο ὀφείλεται σ' ἕνα μικρό ποσοστό (χωρίς νά θέλω, πρός Θεοῦ, νά θίξω τόν κ. Κακογιάννη) στό ὅτι ἡ Ἠλέκτρα «γεννήθηκε» ἀπό τόν «ἄνθρωπο» γιά τούς «ἀνθρώπους», γι' αὐτό καί τοῦτο τό προσόν «της» κάπως θά τόν βοήθησε. Ὅσο μεγάλος κι' ἄν εἶναι ὁ Καζαντζάκης καί ὅσο καί δυνατό ὕφος κι' ἄν εἶχε, δέν συγκίνησε τό λαό, τό εὐρύ κοινό, παρά μόνο τούς «λαοπρόβλητους»(!) ποιητάδες πού μόνο μιά φράση τους στίς δέκα «πιάνει» ὁ λαός καί τούς θαυμάζει καί τούς προσκυνᾶ.

Ἀπό κεῖ καί πέρα, ὁ Καζαντζάκης εἶναι πέρα γιά πέρα «γιά τίς μοναστικές» ψυχές, ἔστω κι' ἄν ἡ περιγραφικότης του ἀγκαλιάζει κάθε γωνιά τοῦ πλήθους.

Μπορεῖ ὁ Ζορμπᾶς νά εἶναι the Greec γιά τόν ἐφφετζῆ καλλιτέχνη ἤ γιά τόν Τουρισμό, κι' ὁ Κουήν ἕνας φιλέλλην, δυναμικός ἠθοποιός. Ἀλλ' αὐτά φτάνουν γιά μιά «φουστανέλλα» γιά ἐξωτερική κατανάλωση. Καί τό σφάλμα τοῦ Κακογιάννη σ' αὐτό τό σημεῖο θά τό ἀναζητήσουμε. Πώς πίσω ἀπό τό «πρᾶγμα» πρός ἐξαγωγήν, δέν ὑπάρχει ἀκόμα τό κατάλληλο ἑλληνικό κοινό. Πού νά μπορέση νά ξεχωρίση τόν «ἄνθρωπο Ζορμπᾶ» ἀπό τόν «Ζορμπᾶ τόν Ἕλληνα». Πού θεωρεῖ τούς «Ἕλληνες» καλούς κ' ἀγαθούς καί ὅλους τούς ἄλλους... ὅλα τά ἀντίθετα. Καί πού δέν ἔμαθε ἀκόμα πώς τά «χάππυ - ἔντς» δέν εἶναι ἡ πραγματική ζωή, καί πού ὅμως ἀρέσκεται νά τά φαντάζεται καί νά τά ἐπιζητῆ σάν ἀπολύτρωση στήν μαζωχιστικά ἐκδηλωμένη κακομοιριά του.

Ἀλλά γιά νά δώσουμε καί στούς γκάγκστερς τό μερίδιό τους, ἄς μήν παραβλέπουμε πώς, εἴτε εἶναι ἕνας ἤ δύο ἤ τρεῖς, τί κι' ἄν ὁ νόμος προβάλλει στό ΤΕΛΟΣ. Ἡ ζημιά ἔχει γίνει!

Ἔτσι τό μόνο ἐρωτηματικό πού μένει εἶναι ἄν ὁ Ζορμπᾶς τοῦ Κακογιάννη εἶναι ὁ Ζορμπᾶς τοῦ Καζαντζάκη, ὅπως ἡ Ἠλέκτρα τοῦ Κακογιάννη «ἦταν» ἡ Ἠλέκτρα πού ξέρουμε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι.

Καί... μᾶλλον, τό ἐρωτηματικό θά μείνη:

— Ποιός Ζορμπᾶς; γιά νά θυμηθοῦμε τήν κ. Αλίκη Ζωγράφου.

ΦΩΤΗΣ ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ
Θάσου 6 — Μοσχᾶτον
Μοσχᾶτον 4)4)65